

ТАРЫХ ИЛИМДЕРИ
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ
HISTORICAL SCIENCES

Капалбаев О.Э.

КЫРГЫЗДАРДЫН САЛТТЫК ӨРҮМ ӨНӨРҮ

Капалбаев О.Э.

**КЫРГЫЗСКОЕ ТРАДИЦИОННОЕ ИСКУССТВО
ПЛЕТЕНИЯ**

O.E. Kapalbaev

KYRGYZ TRADITIONAL CRAFT WEAVING

УДК: 746 (575.2)

Макалa кыргыздардын салттык өрүм өнөрүнө, булгаарыдан жасалган ыкмага, анын түрлөрүнө, жасалышы өзгөчөлүктөрүнө арналган. Кыргыз элдик кол өнөрчүлүгүндө токулган буюмдардын бышыктыгына жана пайдалуулугуна гана көңүл бурулган эмес, ошондой эле алардын көркөм жасалгасына жана сулуулугуна да өзгөчө көңүл бөлүнгөн. Өрүм жолу менен жасалган ат жабдыктар өтө көркөмдүү көрүнүп, ошол эле учурда бышык да болгон. Өрүмчү усталар токулган атка зыян келтирип койбосу үчүн анын алдыңкы жактарын сыйдаң, жалпак болуп өрүлүшүн дагы эске алышкан. Өрүм иштери өтө татаал иштердин катарына киргендиктен сейрек колдонулуучу буюмдардын катарын толуктап келген.

Негизги сөздөр: кыргыз, тери, ыкма, өрүм, салт, өнөр, түр.

Статья посвящена традиционному кыргызскому ремеслу плетения из кожи, его видам, особенностям и технике изготовления. В кыргызском народном ремесленном творчестве должное внимание уделялось не только долговечности и полезности плетеных изделий, но и также особое внимание уделялось их художественному оформлению и красоте. Традиционное конное снаряжение, выполненное из кожи в технике плетения, выглядело очень нарядно и в то же время было прочным. Мастера по плетению конного снаряжения во избежание натирания изготавливали их так, что нижняя сторона всегда была гладкой и плоской, чтобы не повредить коня. В кыргызском традиционном ремесленничестве плетение из кожи считались одним из самых сложных видов работ, и подобные изделия входят в число редко встречающихся в обиходе.

Ключевые слова: кыргыз, кожа, методика, техника, плетение, традиции, искусство, вид.

The article is devoted to the Kyrgyz traditional craft weaving, its types, and peculiarities of their production. The Kyrgyz

people paid attention not only to the quality and usefulness of their traditional house tools, but also to their esthetic beauty. The horse equipment made by craft weaving looks very beautiful and strong. The craftsmen pay especial attention so that the horse equipment to be smooth underneath, where it touches the horse skin. As the craft weaving is very complicated job, the things made by this method take a special place.

Key words: the Kyrgyz, leather, method, weaving, tradition, craft, type.

Кыргыздардын кайыштан өрүлгөн буюмдарын, ат жабдыктарын изилдөө боюнча атайын эмгектер дээрлик жокко эсе. Болгону К.И. Антипина түштүк кыргыздарынын материалдык маданиятына арналган монографиясында өрүм иштери боюнча жалпы жонунан сөз кылып кеткен [1, 41-49-бб.]. Андан кийин Э.Сулайманов кайыштан өрүмүнө арналган илимий макала жазып, аны россиялык этнографиялык институттан (Н.Н.Михлухо-Маклай атындагы Этнография институту) басып чыгарган [7, 178-185-бб.].

Ат жабдыктарды өрүүнүн түрлөрү жана өрүүдө колдонулган ыкмаларын Кыргызстандын бардык аймактарын кыдырып, уз-усталар менен жолугуп, алар жасап жаткан иштерге өзү дагы аралашып, теренинен түшүнүп, кайра аларды кагаз бетине түшүрүү жагынан элдик этнограф А.С. Акматалиев көп эмгек жасаган.

Илимий эмгектерден айырмаланып, А.С. Акматалиевдин «Кыргыздардын кол өнөрчүлүгү» деп аталган сөздүгүндө өрүмдөрдүн түрлөрүн, анын өрүү техникасын жана кенен сүрөттөөгө алынган [2].

Ат жабдыктарды өрүүдө дагы бир өтө маанилүү иш чара тасманы даярдап алуу болуп эсептелген. Анткени узун тасма керек болгон жүгөндүн бет жагы,

көмөлдүрүк, куюшкан, басмайылды даярдоого тайдын, торпоктун жон бөлүгүнөн узун-узун же тарам-тарам кылып кесип алышкан. Бирок эске ала турган жагдай, жон бөлүгүнөн алынган тасма жон болуп да калган. Кесүүнүн бир нече түрү белгилүү. Алсак, терини тегерете бирдей калыңдыкта же төрт бурчтук формасында да айланта кесип алышкан. Ал эми кыска өрүм керектелген сагалдырык (түштүк аймактарда тамактык деп да аталат), тумшуктук же тумшук бастыргыч, чекелик же көкүлдүрүк, камчынын түшкүнүнө теринин кыска тасмалары алынган [3, 3-б.]. Ошондой эле уйдун же буканын кыска тасмалары камчынын өзөгүнө, ууктун, керегенин көктөрүнө пайдаланылган. Бутунан алынган терилерден камчынын алакану салынган [7, 179-б.].

Терини жөнөкөй эле курч бычак же атайын жасалган кестиктер менен кесип алышкан. Усталар өрүмдүн ийри же кыйшык болуп калбашы үчүн сындырык деп аталган жөнөкөй жаракты пайдаланышкан. Ал түз, катуу жыгачтан (өрүк, кайың, табылгы. Долоно, ыргай өңдүү катуу жыгачтардан), жасалып, учун шиштеп коюшкан. Анын учу менен өрүмдү өзөктү сыдыргыга салып сыйдалап турушкан [2, 206-б.]. Мына ушул жаракты Э.Сулайманов «сындырык» эмес «сыдыргы» деп атап, анын сары жыгачтан, узундугу 20-25 см жеткен ийилген эки жыгачтан тураарын жазган (макалынан башка жеринде «сындырык» деп дагы атап өтөт [7, 181-б.; 5, 64-б.; 4, 317-б.]. Алардын бирөөсүнүн аягынан тешик жасап, андан илинчектүү кайыш өткөрүлгөн. Эки таяктын тең бир тарабынан фигуралык кесиктер: эки жарым ийик, бирден жарым тегерек жана үч, төрт бурчтуктар салынган. Эгерде биринчи жыгачты экинчи жыгачтын үстүнө койсок салынган оюк-кесиктер сүйрү, тегерек, үч, төрт бурчтун кырларын түзгөн тешиктер пайда болгон. Мына ушундай эле окшош куралдарды телеуттардын усталары дагы пайдаланышкан [7, 183-б.].

Усталар тасманы алуунун дагы эң мыкты жолдорун өздөштүрүшкөн. Союлган эчки-серкелердин терисинен тасма алуу үчүн, анын жүнүн устара менен кырып алышкандан кийин эле куюлуп, калың жасалган үзөңгүнүн боолук тешигинен теринин бир учун өткөрүшүп, ага катуу жыгачты бекитип, аны бирөөсү кармап турат. Экинчиси үзөңгүнү күч колдонуп тартып, улам ыкшап тартып, тешиктен толук өткөрүшкөн. Бул шартта теринин суусу, чели, майы дагы сыгылып калып калган. Анткени теринин майын, челин чыгарып албаса анын кургашы көпкө созулуп, жыты дагы бузулуп кеткен. Тасманы орточо кургатып алуу дагы өтө маанилүү. Бул жерде эске ала турган жагдай тасма алына турган терилердин жүнү жыдытылбайт [2, 180-б.].

Е.У. Кулжабаев казак чеберлеринин теринин бөлүктөрүнүн бардыгын энчилүү аттары бар экендигин жана алардын ар бир бөлүгүн санап өтөт: 1) баш тери; 2) моюн; 3) жон тери; 4) каптал; 5) таң; 6) куйрук; 7) алдыңкы бучкак; 8) колтук; 9) боор жагы; 10) Шап; 11) арткы бучкак. Ошондой эле казак чеберлеринин терини тасма түрүндө эки ыкма менен, 1) эшилме сызык түрүндө; 2) узунунан тилүү (спираль) [6, 10-11-бб.]. Бул жерден көрүнүп тургандай казактардын терилерди жогорудагыдай атап бөлүү менен көп эмгек жаратып койгон. Ушул сыяктуу эле кыргыздар дагы терилерди оозеки атап бөлүп келишкен. Бирок жазма булактарында кездешпейт. Мындай бөлүштүрүү усталар, өрүмчүлөр өтө маанилүү. Анткени малдын терилери бардык жерлерде эле бирдей боло бербейт. Мойну жана шыйрак жактары калың болгону менен каптал жана боор жактары жука болгон.

Ат жабдыктардын ичинен өзгөчө жүгөн, нокто, басмайыл, куюшкан, көмөлдүрүк жана атчандын негизги куралы камчынын түшкүнү же камчы согоор жагы өрүлүп жасалган. Бул жабдыктарды өрүү негизинен кеч күздүн жана кыштын узак күндөрү кармалган. Даярдалган кайыштан тасмалар кыркылып алынгандан кийин өрүм жүгөндүн сол жаккы ооздугунун тогоосунан башталган.

Э.Сулайманов өзүнүн талаа материалдарына таянып, 3төн 15ке чейин тасмалар менен өрүлө берерлигин көрсөтөт. Өрүмдөрдүн ичинен эң жөнөкөйү үч өрүм болуп эсептелет. Бул өрүмдү күнүмдүк, аземделбеген ат жабдыктарды жасоодо, алсак, чылбыр, тизгин өңдүү жөнөкөй буюмдарды жасоодо колдонушкан. Өрүмүнүн татаалдыгы боюнча экинчи орунда төрт тасма менен өрүү эсептелет. Көпчүлүк аймактарда ал жумуру өрүм деп аталат. Себеби өрүлгөндө жука, ичке болсо дагы тоголок болуп өрүлгөн. Муну өрүүдө тасмалар бири-бирине ашталгансып кете берген. Э.Сулайманов так сан менен өрүлгөн өрүмдөр ат жабдыктардын бардыгында колдонулгандыгына токтолсо, А.С. Акматалиев өрүмдүн: жөнөкөй өрүм жана терме өрүм деп экиге бөлүнгөндүгүн көрсөтөт. Жөнөкөй өрүмгө «үч өрүм» («жон өрүм»), «жарым өрүм», «калмак өрүм», «алдаяр өрүм», «нокору өрүм», «жети кашка өрүм», «беш кашка өрүм», «мурунтук өрүм», «терме өрүм», «жөрмөм өрүмдөр» [7, 182-б.] ж.б. кирип, мында жалаң гана тасма, кайыштар колдонулган. Ал эми экинчиси татаал өрүм болуп, ага «музоо тиш өрүм», «суйсал өрүм», «бугу өрүмдөр» кирген. Бул өрүмдөр үчүн кайыш эмес, атайын ийленген көктөр керектелген.

Жөнөкөй өрүмгө кирген өрүмдөрдүн кээ бирлеринин аталышында айырмачылыктар сакталган. Алсак, «беш башка өрүм» же «беш өрүм», «жети кашка

өрүм» же «жети өрүм» деп атала берген. Жогорудагы эки өрүмдө тең кайыштын саны так саны менен көрсөтүлүп жатат. Мында бир тал кайыш аркак болуп, ал өтө сыйда да, жөнөкөйүрөөк да көрүнгөн. Ошондой эле «он өрүм» «куран төш» деп да айтылган. Анын төбөсүнө жал сымал кыр чыккандыктан «жон өрүм», «жал өрүм» деп атап келишкен. Бул жерден көрүнүп тургандай кайыштын талына, өзгөчөлүгүнө жараша дагы усталар тарабынан аттар берилген. Усталардын чеберчилигине жараша кайыштын талдарынын саны жуп саны менен, кээде так саны менен дагы аяктаган. Мисалы он бир тал менен өрүлгөнү «котур өрүм» же «он бир өрүм» деп аталып, анын талдары өтө жука тилингендиктен «беш кашка», «жети кашка өрүмдөрүнөн» ичкерээк болгон. Бул жерден дагы кайыштын бир талы аркак болуп түшкөн. Өрүмчүлөр калың кесилген талдардын бири-бирине кыналышпай, аралары ачык болуп калгандыгын байкашкан. Ошол эле учурда өтө ичке болуп калганда, ал үзүлө берген жана бат эле иштен чыгып калган. Ошондуктан анын бышыктыгы, пайдалануу узактыгы эске алынышы үчүн орточо жоондукта тасмаларды кесүүгө аракет кылышкан. Жөнөкөй өрүмдүн дагы бири «нокору өрүм» деп аталып, он бир талдан туруп, өрүү айырмачылыгы экиге бөлүнүп, он биринчи тал аркак катары оңдон солго, солдон оңго катар-катары менен өтүп турган. Уста жасала турган буюмдун узун-кыскалыгын өтө тактык менен эсептеп алган. Себеби өрүлүп жаткан тасмалар 20-25 см кыскарып кеткендиктен, мурунку чен бирдиктери боюнча алты карыштан бүтсө, ашыкча бир карыш тасманын узундугун көбүрөөк кылган. «Он беш өрүмдө» кайыштын тасмасынын бир жагы жети, экинчи жагы сегиз тасмага бөлүнүп, өрүм учурунда сегиз жагы жетиге айланып, эки тал тышына калып, алдынан жети тал жаагына өтүп турат. Кайра да сегиз жагы жети жагына айланат. Мындай өрүмдө анын алды жагы тегиз түшүп, аттын денесин жоорутпайт.

Өрүмдүн аталыштарын дагы бир жолу тактоо менен бирге өрүүнүн жолдорунун сүрөттөп кетели. Өрүмдөр дагы айрым учурларда устанын аты менен аталып, мурунку өзүнүн аты эстен чыгып кеткен учурлар да кездешкен. Алсак, «алдаяр өрүмү» көлдүк белгилүү устанын же уруктун ысымы менен аталган. «Алдаяр өрүм» он көктөн турса, ал бештен эки жакка бөлүнүп, бирден көтөрүлүп, бирден басылып турган. Ал эми жыйырма төрт көктөн турса, анын ар бир үчүнчү талын бир тал менен бастырып өрөт. Тилинген көк жоонураак болгон учурда үчтөн эмес, ар бир экинчи талдан бастырып койгон шартта кооз көрүнүп калган. Бул жерде талдын же көктүн ичке, жоондугу дагы өзгөчө роль ойногон. «Алдаяр өрүмү» менен

камчынын түшкүнү дагы өрүлгөн. Камчынын түшкүнүн узундугу 45-45 см болуп түшүшү үчүн тасмалардын же көктүн узундугу 60-70 см узун дярдалышы керек. Камчынын жылан боор сыяктуу кооз болуп түшүшү үчүн көк менен өрүлсө, ал жоон жана көркөмдүү көрүнгөн [3, 3-б.; 48, 19-б.].

«Беш кашка өрүм» өрүмдө тасмалардын саны дайым 5, 7, 9, 11 болуп так санда даярдалган. Себеби бир тал тасма дайым аркак болуп түшүп турган. Бөлүнгөндө бир жагы үч, экинчи жагы төрт болуп бөлүнүп, аркагы солго, оңго алмак-салмак өтүп турган [2, 36-б.]. А.С. Акматалиев мындай өрүм көбүнчө басмайылга ылайыкталып жасалгандыгын белгилейт. Басмайылды өрүүдө «жээк», «беш кашка», «жети кашка» өрүмдөрү, татаал өрүмдөн «суйсал өрүмү» колдонулган. Мунун ортосу дагы «кош өрүм», эки тарабына (жээги) «жылан боор өрүмү» түшкөн. Басмайылдын кошундуларын өрүүдө өзүнчө түйүн чыгарылган. Жүгөндү, көмөлдүктү, куюшканды өрүүдө мындай ыкма тогоону көк менен бекитүүгө караганда сыйда көрүнгөн [2, 30-б.].

«Каз тандай өрүмү» негизинен 7, 9, 11 тал көктөн өрүлүп, анын негизги өзгөчөлүгү өрүмдүн ортосуна из же кобул түшкөн эмес. Таманы жалпак жана тегиз болуп түшкөндүктөн көбүнчө басмайыл, көмөлдүрүк, куюшкан өрүлгөндүгү белгилүү. Э. Сулайманов бул өрүмдүн каздын тандайына окшош болуп тургандыгынан улам чеберлер жогорудагыдай атап коюшкандыгын белгилейт [7, 182-б.].

«Калмак өрүм» аты аталып тургандай эле калмак элинин уз-усталарынан, буюм-тайымдардан киргендигине байланыштуу аталган. Бул өрүмдө жуп сандуу көктөр даярдалган. Алардын тоголок болушу үчүн сындыргыга салып өткөрүп коюшкан. Он эки көктүн үстү-астына бирден тал «аркак» болуп, үстүнкү бетинен бир кыр чыккан. Куюшкандын үч кошкону билинбей, жиксиз чыгышы үчүн жыйырма төрт тал көк даярдалган. Себеби үч кошкондон ажырагандан кийин кайрадан он экиге бөлүнгөн. Калмак өрүмдүн экинчи түрүндө эки талдан аркак чыгарышкан учурда, өрүмдөн алты кыр чыккан. Өрүм өтө жыш өрүлгөндүктөн 30 см кыскарып кеткен. Ошондуктан өрүлүп жаткан жабдыкка мүмкүн болушунча узунураак тасма же көк даярдоо керек болгон.

Калмак өрүм менен негизинен басмайыл (чаполоң, артолоң, төшолоң), куюшкан, көмөлдүрүк жабдыктарын жасап келишсе, айрым учурларда камчынын түшкүнүн дагы өрүп жасашкан. Ага кайыштан сегиз тал тилинип даярдалып, өрүмү төрт кыр болуп түшкөн. Сегиз тал төрттөн экиге бөлүнүп, өрүмү оңдон-солго, солдон-оңго болуп эки четинен башталган. Эки тал каттай түшүп, бир талы кайра үстүнө

чыгарылып турат. Мындай өрүм чынында өтө бекем болуп өрүлгөн [2, 86-б.].

«Жети кашка» жөнөкөй өрүмдүн түрүнө кирип, өрүмү жалпак болуп түшкөн. Аты айтып тургандай жети тал кайыштан өрүлгөн. Ушуга жараша «жети өрүм», «жалпак өрүм» деп ыңгайына жараша атала берген.

Жөнөкөй өрүмдөрдүн бири «жон өрүм» үч кырдуу болуп өрүлгөн. Усталар бул өрүмгө кайыштын тасмасын, көгүн даярдоодо эки ыкманы колдонуу менен ишке ашырышкан. Биринчиси тасма ичке даярдалса, экинчисинде жазыраак тилинген. Анткени өрүм үч кыр болуп түшкөндүктөн тасмалар айланып жүрүп олтурган. Тасмалардын саны 12ден 16га чейин камдалган. Өрүмдүн алды жагы жалпагыраак болуп өрүлгөндүктөн бардык жабдыктарга ылайыктуу боло берген. Бул өрүм өзүнүн кооздугу, ошол эле учурда бышыктыгы айырмаланган [3, 2-б.; 2, 67-б.]. Бул өрүмдүн дагы бир аталышы «балык жон өрүм» деп да аталган. Мында он эки тасма даярдалып, аны экиге алты-алтыдан бөлүп, өрүм ортодон башталат. Ылдыйтан өйдө чыгып баратканда төртүнчү тасма кайра башынан үчүнчү болуп түшүп, үстүнө чыккан. Ошол эле тараптан четки тасманы алып, экөөнүн үстүнө чыгарат да, үчөөнү астына кайра түшүргөндө, бир жагы жети, бир тарабы беш тасма болуп калган. Жети талдын үчүнчүсүн оңдон солго оодарышат. Андан кийин оң жактын эң четки тасмасын алып, эки талды басып, үч талдын астынан өткөргөн. Мына ушундай ыкма учур-учуру менен так кайталанып турганда гана өрүмдүн асты жалпак, үстү балык жон сыяктуу болуп чыккан [2, 68-б.].

«Жөрмөм өрүм» камчы өрүмдөрдүн бири катары белгилүү болуп келген. А.С. Акматалиев бул өрүмдүн уйдун таноосуна же мурунуна окшош болгондугуна байланыштуу «уй мурун өрүм» деп да чеберлер тарабынан аталгандыгын белилеп кеткен. Өрүмгө өзөк салынып өрүлгөн. Алгач аны күнгө катырып алып, анын үстүнөн айлантып өрө беришкен. Эгер 8-12 тал кок тилинсе, көктү төрттөн же алтыдан экиге бөлүп, анан бир жак четинен бир көктү алдынан орой үстүнө карай ордуна келгиче бири-бирине бастырып алып кеткен. Демек, көктүн бирөө астына, бирөө үстүнө келип турат. Өрүм оң жагынан башталса, сол жагына барат. Сол жагы оң жагына келет.

Түшкүн түйүм негизинен үч эли узундукта түйүлгөн. Түйүмдүн дагы бир аты «чаян түйүм» деп аталган. Камчы өрүмүн «суйсалма өрүмү» менен өрүүдө сегиз тал тасма тилинип, талдары сыйда экиден басылып, бири үстүнө чыгып отурган [2, 69-б.; 2, 182-б.]. Түшкүндүн аягын «чаян» түйүм кылып, өрүмдүн аягына 5 см калганда, тасмалар бирден астына калып,

бирден үстүнө чыгырып турушкан. Албетте, бул ыкма камчынын өрүмүнүн жанып кетпеши үчүн жасалган ыкмалардын бири болгон.

«Чыбырткы өрүм» өтө эле майда тасмадан тилинип жасалгандыктан жоогрудагы аталган. Эгерде ушул ыкмада, бирок көктөрүн жоонурак тилип өргөн шартта «музоо тиш» деп аталып калган. Усталар чыбырткы өрүмүн 12ден 27 тасмага чейин жеткирип өрүшкөн.

«Жылан боор өрүм» жыйырма төрт көктөн өрүлгөн. Бул өрүм татаал өрүмдөрдүн катарына кирет. Өрүмчү эгерде бир тал көктөн жаңылышып калса, өрүм бузулган. Мында дагы тасма же көк үзүлүп калган учурда уланбайт. Жылан боор өрүмүн он алты көктөн дагы өрүлөт. Татаал өрүмдөрдүн бири суйсал өрүмүндө алты кыр болуп түшсө, жылан боор өрүмүндө сегиз кыр болуп түшкөн. Өрүмдөрдөн терме өрүмү, суйсал өрүмү, жылан боор өрүмү 12 көктөн тартып, 24 көккө чейин өрүлгөн. Жылан боор өрүмү менен терме өрүмүнүн түшкүнү он бир тал менен бекитилген. Мыкты чеберлер 16 тал көк аркылуу бир эле камчыга өрүмдүн беш түрүн: жылан боор өрүмүн, терме өрүмүн, суйсал өрүмүн аралаштырып өргөндү билишкен [2, 75-б.].

«Суйсал өрүмү» татаал камчы өрүмдөрүнүн бири. Төрт көктөн төрт жолу жупташкандыктан чеберлер он алты тал көктү тилип даярдашкан. Дагы бир түрү боюнча 18 көк тилинсе, тогуздан экиге бөлүнүп, үчтөн басып отуруу керек болгон. Кээ бир чеберлер бул өрүмдү өрүү үчүн он эки тал көк тилип ар бир талды бирден алып, бир капталына алты көктү үчтөн бөлгөн. Анын «түшкүнүнө» жеткенде башка көктөрдү басууну токтотуп, узун эки көктүн эки капталына экиден төрт көктү өткөзгөн. Бир капталын «жылан боор» кылып өрүш үчүн чебер үч көктү бир басып, калган бир капталындагы үч көктү бирден алган. Ал эми жалаң «терме өрүм» кылыш үчүн көктү экиге бөлүп, эки капталындагысынын ар бирин бирден басуу керек. Мунун түшкүнүн бекитүүдө бардык көктү бирдей пайдаланган. Өрүмдөр бири-бирине өтүшө берген [2, 205-б.].

«Терме» өрүмү дагы татаал өрүмдөрдүн катарына кирип, көбүнчө камчынын түшкүнү өрүлгөн. Өрүмдөрдү мыкты көрсөтүп турганы анын ыкмасы эле эмес, көктүн саны дагы маанилүү болгон. «Терме өрүмү» көбүнчө, жыйырма төрт көктөн өрүлгөн.

Көктү бирден басып, бирден өткөргөндө, төрт кыр чыгып, ал эми бир көктү бир көккө бастырып, бирөө үстүндө, бирөө астында кезмектешип түшүп турган. Көк ирээти менен жупташат да, ал сегиз курдай терилгенде түшкүндүн формасы алты кыр болуп чыккан. Албетте, алты кыр чыгарыш үчүн көктүн

даярдалышында да өзгөчөлүктөр орун алат. Алты кыр чыгарууда чеберлер ондон жыйырма көккө чейин даярдашкан. Анда көктөр ичке түшүп, жыйырма көк ондон экиге бөлүнгөн. Бир көктү үстүнөн, бир көктү астынан алат. Буга сай түшпөй, көк өзөктү айланып жүрүп отурган.

Өрүмчүлөр он тал көктү экиге бештен бөлүп, астынан бирден көктү үстүнө басып турат. Ал эми 12 тал термени экиден басууга да болот. Эгер 16 тал көк болсо, ал сегизден бөлүнүп, бирден жиги аркылуу карама-каршы басылып терилет да, текши «боорсок көз» (чарчы, төрт бурчтуу) болуп түшкөн [2, 226-б.]. Өрүм өтө татаал болгондуктан көктүн учугун издеп табуу мүмкүн эмес.

Кээде камчы өрүмүнө он эки тал көк тилип, экиден бир тал кылып «терет» да, сегиз-он талды болсо, бирден-бир кылып басат. Айрым өрүмчүлөр өрүмүн он талдан баштайт. Ал бештен экиге бөлүнүп, бирден көтөрүлүп, бирден басылат да, он тал тең бөлүнүп, экиден көтөрүлүп бирден басылат. 12 талдан баштап, 32 тал көк менен бүтөт. 32 тал көк менен өрүү көп эле чеберлердин колунан келе бербейт. Анткени мында математикалык эсеп, тактык жана эң негизгиси чыдамдуулук керек. Өрүмчүлөрдүн «бурай басты», «килме басты» жана «буудай басты» деген ыкмалары болуп, ар бир манжа терип жаткан же өрүп жаткан ыкмасын эң мыкты өздөштүрүп, өрүмдөн адашышкан эмес. Мына ошондуктан жогорку чеберчиликтеги усталарды өтө урматтоо менен «өрүмчү», «жүгөн уста» деп кайрылышкан. Алар дагы өздөрүнүн өнөрлөрүн кийинки муунга мурас катары өткөрүп берип келишкен. Мыкты чеберлердин колунан үч, төрт, алты, сегиз бурчтуу тегерек, жарым тегерек түрүндө ат жабдыктар өрүлүп даярдалган. Өрүлгөн буюмдардын түрүндө эң кызыгы үстү жагы башкача болуп түшсө, асты жагы такыр башкача түрдө түшүрүлгөн.

Казахтарда да ат тушоону чидер деп аташып, ал

дагы бир нече түрдө даярдалган. Алсак, өрүм шидер (чидер), кайыш чидер, кандалы (кишен), чынжырлуу кайыш тушоо, өрмө тушоо, жип тушоо [8, 111-б.]. Кайыштуу ат жабдыктарды ат кармаган адамдардын бардыгы эле өздөрү колго жасап алышканы менен өрүмдүү ат жабдыктарды адистер гана жасашкан. Ошондуктан алар өрүмшү аталган.

Корутундулап айтканда, кыргыздардын салттык кол өнөрчүлүгүндөгү эң татаал иш өрүм өнөрү болуп саналат. Жогоруда сүрөттөлүп кеткендей ар бир талды адаштырбай, өз орду менен өрүүнү көп эле элдер өздөштүрө берген эмес. Өрүлгөн ат жабдыктарды дагы сүрөттө өтө кыйынга турган. Ошондуктан өрүм иштерине талдоо иштери аз жүргүзүлгөн.

Адабияттар:

1. Антипина К.И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов (По материалам, собранным в южной части Ошской области Киргизской ССР) [Текст] / К.И. Антипина. - Фрунзе: Изд-во Академии наук Кирг.ССР, 1962. - 288 с.
2. Акматалиев А.С. Кыргыздардын кол өнөрчүлүгү [Текст] / А.С. Акматалиев / Көркөмдөгөн сүрөтчү К.Коеналиев. - Бишкек: Кыргызстан, 1996. - 328 б.: илл.
3. Автордун талаа материалдары [Текст]. - 2016. - Т. - №1. Ош, Баткен областтары.
4. Кыргыз элинин каада-салты: Энциклопедия [Текст] / Түз.: А.А. Жапанов. - Бишкек: «Камила Принт», 2015. - 416 б.
5. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк [Текст] / Түзүүчү Чокотегин М. - Б., 2014. - 150 б.
6. Кулжабаев Е.У. Өрүм өнөрү. Адистемелик окуу куралы [Текст] / Е.У. Кулжабаев. - Алматы: Абай ат. КазУПУ, 2004. - 56 с.
7. Сулайманов Э. Плетение из кожи у киргизов [Текст] / Э. Сулайманов // ПИИЭ, 1979. - С. 178-185.
8. Хозяйство казахов на рубеже XIX-XX веков: Материалы к историко-этнографическому атласу [Текст]. - Алма-Ата: «Наука» КазССР, 1980. - 256 с.